

Przemyslaw Wielgosz

Polen från arbetarråd till nyliberalism

– intervju med Karol Modzelewski

Ur *Tidsignal* nr 16

Karol Modzelewski, född 1937, var en av dem som mot slutet av 1960-talet utmanade det stalinistiska systemet från vänster. Tillsammans med Jacek Kuron skrev han 1964 "Brev till polska arbetarpartiet" som förespråkade socialistiskt självstyre genom arbetarråd. Författarna sattes i fängelse.

Modzelewski deltog i universitetsupproret i Warszawa i mars 1968 och fängslades på nytt. Partiledningen, med Wladyslaw Gomulka i spetsen, hetsade anklagade polska judar – "sionister" – för att ligga bakom oroligheterna. Omkring tjugotusen judar lämnade Polen.

Efter massakern på strejkande i Gdansk, Gdynia och Szczecin i december 1970 bildades KOR, Kommittén till arbetarnas försvar. Ur strejken på Leninvarvet i Gdansk tio år senare växte den fria fackföreningsrörelsen *Solidarność* fram. Modzelewski var med, men fängslades åter under general Jaruzelskis undantagstillstånd. De radikala arbetarkraven slogs tillbaka. När regimen till sist föll utsattes polackerna för en nyliberal chockterapi.

Den här intervjun¹ gjordes 2008 av *Przemyslaw Wielgosz*, chefredaktör för den polska utgåvan av *Le Monde Diplomatique*.

Przemyslaw Wielgosz: Du betraktas ju som en av de "andliga fäderna" bakom studentrevolten i Polen i mars 1968. Det Brev till polska arbetarpartiet², som du och Jacek Kuron skrev, satte igång en serie händelser, som skulle kulminera med studentrevolten. Vad hade den polska studentrörelsen för mål i mars 1968? Och vad var sambandet mellan denna rörelse och innehållet i det Öppna brevet²?

Karol Modzelewski: De mål jag och Jacek Kuron hade när vi skrev *Brev till polska arbetarpartiet* skilde sig från vad deltagarna i studentrörelsen 1968 ville uppnå. Det är sant att vi blev anklagade för att ligga bakom de händelserna. Åklagarmyndigheten anklagade oss för att ha varit de båda främsta anstiftarna och vi blev också fängslade så fort mobiliseringen inletts. Vi var båda en slags andliga inspiratörer till en ganska liten grupp ungdomar, som börjat agera på Warszawas universitet. Men samtliga blev arresterade redan de första dagarna, många av dem redan första dagen av rörelsen. I det läget skulle utvecklingen följa sin egen väg. De verkliga aktörerna, det var kollektivet, studenterna.

Rörelsen i mars 1968 skulle mobilisera stora delar av den akademiska intelligentian, intellektuella, kulturpersonligheter och även en hel generation av den studerande ungdomen. Ledarna var sådana som klivit fram under händelsernas gång, med en rad kommittéer av ombud från olika skolor inom den högre utbildningen. Också medlemmarna av de kommittéerna blev arresterade, den ena efter den andra, men nya kommittéer uppstod genast. Det verkar därför rimligt att det jag då hade i tankarna var annorlunda än vad de som gjorde uppror var ute efter.

De revolterade mot mycket konkreta frågor. Jag reagerade för övrigt på samma vis och jag var överens med dem om det. Vi måste ha i åtanke att det rörde sig om en kamp till försvar av de

¹ Intervjun översattes och publicerades i den franska tidskriften *Contre Temps*, nr 22, maj 2008

² Jacek Kuron, Karol Modzelewski, *Brev till polska arbetarpartiet: vänsteroppositionens politiska plattform i dagens Polen*. Publicerad 1964, på svenska 1969. [Se lästipsen efter intervjun nedan]

mycket konkreta resultat som uppnått efter oktober 1956.

Under den tillbakagång som följde, från början av 1960-talet, gick många av dessa landvinningar förlorade, men det var ändå möjligt att bevara några öar av frihet. Det gällde framför allt yttrande- och tankefrihet, som fanns inom vetenskaplig forskning och läroplaner på universitetsområdet och som garanterades av lagen om högre utbildning från 1958. Det är sannolikt den enda lag i hela kommunistblocket, som garanterade självstyre inom den högre utbildningen, det vill säga att rektorerna skulle väljas av lärarna, att dekaner skulle utses av fakultetsrådet, förbud mot att studenter skulle bli utestängda av politiska skäl, utan föregående beslut av disciplinnämnden. Och den senare bestod av universitetsanställda, den skulle arbeta öppet och med försvarare utsedda av personal och studenter. Två gånger försökte de politiskt styrande att stänga av Adam Michnik³, och några i kretsen kring honom, från undervisningen. Båda gångerna kunde det förhindras efter protester från opinionen på universitetet.

Tidigare hade partiet behandlat dessa öar av relativ frihet som en säkerhetsventil, ett sätt att bevara de relativt avspända relationerna med intellektuella kretsar, som hade ganska olika utgångspunkter ideologiskt och var långt ifrån enhetliga. När spänningarna i samhället ökade visade sig de här säkerhetsventilerna vara sprickor, som missnöjet kunde forsa fram genom och myndigheterna drog slut satsen att de måste täppas till. Universitetslärarna kände till att myndigheterna höll på att förbereda en ny lag för den högre utbildningen och göra slut på självförvaltningen på det akademiska området. Lärarna protesterade först på sitt eget vis, utan att på något vis försöka mobilisera studenterna. Men eftersom små grupper politiskt aktiva och rätt radikala börjat röra på sig skulle det hela ta en långt mer dramatisk vändning.

Den viktigaste bland de grupperna var den som partiet kallade ”kommandot”. Det var inte någon organisation, utan några grupper av vänner som brukade umgås, särskilt på universitetet, men ock så på Teaterhögskolan och Tekniska högskolan i Warszawa. Händelserna följde snabbt på varandra detta år, man skulle kunna säga att gruppen nafsade oss i hälar. Jag försökte bromsa det hela lite. För jag hade dagliga kontakter med ”kommandot”, mycket aktivistiska ungdomar, och jag visste att det handlade om en grupp som makthavarna bara tålde medan man bet ihop tänderna och gjorde batongen redo.

Jag hade verkligen ingen lust att se dem hamna i fängelse eller deras liv förödas genom att de inte fick studera. Så långt möjligt försökte jag hindra dem från att utlysa stormöten. Jag ansåg att en offentlig manifestation av det slaget, en aktion som inte skulle gå obemärkt förbi och få konsekvenser, skulle innebära slutet på myndigheternas tålmod och att repressionen skulle dra igång. Först när myndigheterna tog steget över den outtalade tröskeln ändrade jag uppfattning.

Vändpunkten kom när Adam Michnik och Henryk Szlajfer, två av ledarna för ”kommandot”, stängdes av från universitetet. Beslutet fattades av ministern på begäran av rektorn, det vill säga på ett sätt som stred mot lagen. Rektorn Rybicki sade att han gjorde det som en undantagsåtgärd, men att han såg det som prejudicerande och han om nödvändigt var redo att införa en ny bestämmelse. Det var ett mycket klart ställningstagande, som det inte gick att förhålla sig likgiltig till. Det krävdes kraftigare sätt att protestera än tidigare och det var då det första stormötet hölls.

Den andra tändande gnistan, som bör nämnas, var beslutet att sätta stopp för föreställningen av Adam Mickiewicz’ pjäs *Förfädernas afton* i uppsättning av Kazimierz Dejmek.

³ Adam Michnik (1946–) var då en av de främsta ledarna för grupper av studenter i Warszawa. De styrande betecknade dem som ”kommandon”, ett uttryck som medlemmarna snabbt själva skulle anta. På Warszawas universitet hade han lett ”klubben för utforskare av motsättningar”, som snabbt blev förbjuden. På uppdrag av Lech Walesa, grundade han *Gazeta Wyborcza* och var dess chefredaktör 1989–2004. Den är idag den största dagstidningen i Polen (nyliberal). Michnik var dock ingen anhängare av den politiska utveckling som pågick i Polen när intervjun gjordes.

Adam Mickiewicz (1798–1855), polsk författare och nationalskald.

För det andra område, där flest landvinningar från oktober 1956 blivit kvar på 1960-talet, var kulturlivet. Även där hade myndigheterna insett behovet av säkerhetsventiler och även där hade det uppstått sprickor som missnöjet kunnat tränga ut i dagsljuset genom, till stor del genom makthavarnas egen ”förskyllan”. Beslutet att stoppa uppsättningen av *Förfädernas afton* var ett klassiskt exempel på dumhet och ett tecken på nervositet. Man fruktade att till och med en teaterscen och en pjäs från 1800-talet i en tid av växande spänningar skulle ge utlopp åt socialt missnöje. Under förundersökningen fick jag se ett memorandum av säkerhetstjänsten, som påminde om något hämtat ur den romantiska litteraturens och historieskrivningens annaler i Polen. Där framhölls att det förekommit att åskådarna applåderat vissa delar av *Förfädernas afton*. Partiet bedömde dessa applåder tillräckligt farliga för att förbjuda föreställningen. Jag tror inte man var ute efter att provocera fram någon konflikt. Men under de omständigheter som rådde blev konflikten oundviklig.

En av de passager som väckte applåder förefaller mig särskilt intressant. Det handlar om en balscen hos en senator då en av de unga patrioterna i Warszawa säger till sin vän, den blivande dekabristen⁴ i Ryssland, om den ryske regeringsrepresentanten Novosiltsov: ”Vad föredrar du, att jag sticker kniven i honom eller att jag slår honom sönder och samman.” På vilket ryssen replikerar: ”Vad skulle det tjäna till att döda eller göra mos av en skitstövel, det är betydelselöst. De kommer ändå att hitta något sätt att slå till mot universiteten, de kommer att väsnas om att studenterna är jakobiner och sluka era ungdomar.” Det ledde till applåder för de orden betraktades – med rätta – som profetiska och inte som någon skåpmat ur en gammal teaterpjäs från 1800-talet.

Det går inte att blanda in något ideologiskt i detta, någon kamp mot systemet. Men visst var det också så att det ledde till stora protester, som skakade systemet i dess grundvalar. Men målet för den upproriska ungdomen var inte alls att vält systemet över ända. Ingen såg det på det viset. Vi trodde inte att det var revolutionen, som stod för dörren.

⁴ Dekabristen, utgjordes av ryska officerare och livgardestrupper som i december 1825 gjorde uppror mot tsarväldet.

Przemyslaw Wielgosz: Men det Öppna brevet handlade ju ändå om mer än att bara försvara de öar av frihet, som var i fara.

Karol Modzelewski: Ja, brevet handlade verkligen om att störta systemet. Men vi hade förpackat det programmet i de ideologiska fraser som låg till grund för kommunismen. Det var en sorts ideologisk navelsträng, som förenade oss med systemet. I den meningen var det Öppna brevet den radikala revisionismens sista och mest långtgående skrik. [I samband med protesterna 1956 uppstod en vänsterströmning - "Oktobervänstern" - som de konservativa stalinisterna anklagade för att bestå av "revisionister", alltså som Eduard Bernstein inom den gamla socialdemokratin. Den termen skulle sedan bli den bestående beteckningen på dem som använde marxismens metod för att kritiskt analysera det byråkratiska samhället – en beteckning som de själva anammade. Red.]. Den revisionismen var en revolt mot en regim, mot ett system, som trampade på de ideal den själv bekände sig till i teorin och som den gjort allt för att inpränta i oss.

I Polen kulminerade en tid av revolutionär oro i oktober 1956. Massprotester ledde då till att PZPR, Polens förenade arbetarparti (kommunistpartiet) fick en ny ledning. Wladyslaw Gomulka hade varit partiledare men anklagades för "nationalistisk avvikelse" 1948. Han avsattes och sattes i fängelse. Under avstaliniseringens år 1956 kom han tillbaka och blev på hösten åter förste sekreterare i partiet. Det hade börjat med strejker och upplopp i Poznan i juni. En man från säkerhetstjänsten blev ihjälslagen och armén fick order att krossa upproret. Närmare 60 döda och mer än 200 skadade blev följden. 1956 drev en rörelse av arbetarråd igenom lagar om självstyre på fabrikerna. Snart frös "Gomulkas töväder" fast och självstyret upphävdes. De omfattande friheter som universiteten hade fått 1956 hängde kvar längre. Sedan han gett order om att öppna eld mot de strejkande arbetarna vid Östersjöhamnarna, varvid 42 personer dödades och över 1 000 sårades, ersattes Gomulka av Edward Gierek 1970.

Przemyslaw Wielgosz: Men rent subjektivt, vad hade du då för perspektiv, vad trodde du på? Handlade det verkligen om att återuppbygga socialismen, att störta kommunismen och gå mot en annan socialism?

Karol Modzelewski: Den som har lite tålamod kan läsa detta Brev. Jag har inte kvar det idag så att jag kan läsa om det, men jag tror mig minnas det i stort sett. Helt klart var Öppna brevet

inte någon uppmaning till att återinföra kapitalismen, om det är det du tänker på.

Men bland de programmatiska tankegångarna fanns saker, som inte var förenliga med kommunismen: rätten att bilda politiska partier, till politisk opposition, avskaffande av censuren, självständiga fackföreningar med rätt att strejka. För oss var det idealet för ett samhällssystem baserat på arbetarnas självförvaltning. Med andra ord, vi ville inte gå från kommunism till privatiseringar, utan till att arbetarråd inte bara skulle styra företagen utan också utgöra själva stommen i statsmakten via ett pyramidformat rådssystem. I själva verket var det ett program för en idealisk arbetarstat och med visst fog har man kritiserat oss för att vilja återgå till den revolutionära utopins källor, de olika frihetliga utopier som kommunismen är sprungen ur. Vårt sätt att argumentera var marxistiskt. Vilket innebär en marxism som används för att avslöja systemet, kritisera det och uppmana till att störta det.

Öppna Brevet hade bara en indirekt koppling till händelserna i mars 1968. Det hade blivit viktigt för de studenter i Warszawa, som senare skulle vara de främsta initiativtagarna till rörelsen. Att någon kunde skriva något liknande, att författarna blev arresterade och dömda, att det var möjligt att protestera på detta sätt blev i någon form en inspiration för dem och fick dem att agera. De samlades också mycket riktigt för att försvara författarna till Öppna Brevet, utan att för den skull vara övertygade om att innehållet i det svarade emot den egna ideologiska uppfattningen. Ungdomen var revisionister, givetvis. En rad värderingar var gemensamma med våra – och dess politiska inriktning härrörde ur vänstervärderingar.

En av mina vänner från den här tiden, Jaga Dzigiel, har berättat för mig hur hon en dag i mars 1968 befann sig på platsen utanför Warszawas universitet samtidigt som NZS⁵ anordnade en minnesmanifestation där. En ung man svängde den vita och röda fanan⁶ och ropade ”Ned med kommunen!” [I detta sammanhang motsvarande ”kommunismen”. *Red.*]. Någon blev rörd och sa att det var precis som 20 år tidigare. Och Jaga började skratta. För om någon 20 år tidigare hade ropat ”Ned med kommunen!” skulle den ha blivit betraktad som en galning eller provokatör.

Przemyslaw Wielgosz: Vad var orsaken till att revisionismen kom att leda till paroller som ”Ned med kommunen!”? Vad är förklaringen till att vi 13 år efter mars 1968 hade Solidarność, som 1981 krävde en självförvaltnad republik och att vi nu bevittnar hur tankarna på självförvaltning får ge vika för återinförande av kapitalism, och det i dess mest brutala, nyliberala form, symboliserad av Balcerowicz⁷ reformer 1990. Vad säger du om den utvecklingen?

Karol Modzelewski: Vad kan jag säga? Fråga hellre Balcerowicz varför han ändrat åsikt och att han nu i stället för att kämpa för en reform baserad på arbetarnas självförvaltning håller på med en som går ut på privatisering. Balcerowicz var en av inspirationskällorna till Solidarność’ krav på självförvaltning 1980–1981. Kraven på en verklig arbetarnas självförvaltning och en statlig modell baserad på principen om en demokratisk självorganisering av samhället ingick bland besluten på den fackliga organisationens första kongress hösten 1981. Det var höjdpunkten i den kamp för arbetarnas självförvaltning, som pågått sedan augusti 1980.

Det ledde till att myndigheterna stiftade lagar om löntagarnas självförvaltning och om statens organisering. Båda de viktiga juridiska besluten tillkom genom det tryck Solidarność utövade på myndigheterna. De försvann inte med införandet av undantagstillstånd i december 1981 och fortsatte att överleva. I dessa arbetarråd, med mycket begränsade rättigheter, kunde mer än en aktivist inom Solidarność söka skydd och agera på företagsnivå, trots att organisationen

⁵ NZS, Oberoende Studentföreningen, var en organisation som var starkt påverkad av de strömningar som återopade sig på den klassiska högern i Polen.

⁶ Polens nationella fana.

⁷ Leszek Balcerowicz (1947-) var Solidarnośćs främste ekonom 1980-1981. I september 1989 blev han finansminister och tvingade igenom en ”chockterapi” dikterad av IMF, Internationella valutafonden. Den kom att bli känd som ”Balcerowiczplanen”.

blev förföljd, förbjuden och undertryckt. Senare, i mitten av 1980-talet, skedde en nyliberal vändning hos en del av aktivisterna inom Solidarność och som skulle utmynna i Balcerowicz' chockterapi. Men den vändningen berodde inte på utvecklingen inom det gamla Solidarność. Den främsta orsaken till det som skedde var general Jaruzelski.

Med undantagstillståndet krossade han, som jag ser det, den massrörelse Solidarność utgjort 1980–1981. Därigenom blev undantagstillståndet effektivt. Han lyckades splittra upp de aktiva skaror, som rörelsen bestått av mellan augusti 1980 och december 1981. Det påtvingade lugnet ledde till att denna mäktiga kraft, som räknats i miljoner, inte längre i denna form skulle inta den politiska och samhällseliga scenen i Polen.

Och när systemet i slutet av 1980-talet föll samman, och besluten kom om inriktningen på förändringarna, fanns inte längre den viktiga kraft som angett tonen 1980–1981. Det fanns inte längre något tryck från klart egalitärt och kollektivistiskt håll, som fallet varit under den första tiden med Solidarność, som ju till stor del varit ett barn av socialismen. När kommunismen föll samman återstod bara myten Solidarność. Organisationen fortsatte visserligen att ha stort inflytande på folk, men den uppmanade inte längre till handling, den var anpassad till passivitet. Och det var också precis i namn av myten, som den första icke kommunistiska regeringen ganska effektivt kunde mana till tålmod och att man måste dra åt svångremmen för de ”nödvändiga reformerna”.

Sedan återstår förstås frågan om tanken på en demokratisk socialism gick att förverkliga under de omständigheter som rådde internationellt och i Polen, om det inte kanske snarare handlade om drömmen om utopi. I varje fall har man inte någonstans lyckats förverkliga ett sådant projekt.

Przemyslaw Wielgosz: Låt oss återgå till 1968. Hur såg du då på hur händelserna i Polen förhöll sig till det internationella sammanhanget? Ansåg du då att det som hände i Polen hade någon koppling till rörelserna i USA, Mexiko, Frankrike, Italien ...?

Karol Modzelewski: Allt det där kom ju efteråt. Vi var före. Och tjeckerna var allra först.

Jag brydde mig inte om den internationella kontexten. För oss var det viktigaste det som hände på andra sidan vår gräns i söder, i Tjeckoslovakien. Man kan säga att där startade allt hösten 1967 med en stor studentdemonstration. Sen kom förändringarna i ledningen för kommunistpartiet och att en demokratiseringsprocess inleddes. Saker som gav näring åt våra förhoppningar. Under protesterna i mars 1968 sågs för övrigt skyltar med texten ”Hela Polen väntar på en Dubček” – och det var inget som vare sig jag eller Jacek Kuron, eller de som kallades ”Kommandon”, hade något att göra med. Läget i Tjeckoslovakien påminde om vårt och vi var verkligen berörda av deras ”föregångsexempel”. Var det möjligt i Tjeckoslovakien kunde det ju vara möjligt i Polen också.

Det var först senare jag fick reda på Majhändelserna i Paris, det som skedde i övriga Europa, i Berkeley eller mer allmänt i USA och resten av världen. Den fråga jag än idag inte har något svar på är vad som var det gemensamma i allt detta? Det vill säga i vilken utsträckning ett visst intellektuellt och ideologiskt klimat i Europa i slutet av 1960-talet ömsesidigt påverkade och samverkade med det som hände i Tjeckoslovakien och Polen. Förut tenderade jag att framhålla skillnaderna. Idag anser jag att det hände något väsentligt i europeisk kultur och att det förtjänar att analyseras närmare av historiker och sociologer. Det gäller att försöka förstå de grundläggande element som medför att likartade revolter exploderar samtidigt i så skilda samhällssystem. Det kan inte bara vara något som beror på tillfälligheter. För slagorden är en sak och de kulturella grundvalar som kan hittas under dessa slag ord något annat. De grundvalarna var kanske mer sammanhängande än vi då kunde tro vid en första anblick.

Przemyslaw Wielgosz: Och hur ser du på det nu?

Karol Modzelewski: Jag hamnade i fängelse omedelbart, så det jag fick veta, det fick jag via

Trybuna Ludu eller eventuellt via någon syrlig kommentar från rannsaktionsdomaren. När jag kom ut ur fängelset, ett bra tag efter december 1970, hade läget förändrats helt.

Jag blev frigiven i september 1971 och då styrdes Polen av Gierek och var ett helt annat land än under Gomulka. De som sluppit undan fängelse hade upplevt slutet av 1960-talet som att Polen hela tiden levat i en svart natt. Men även om de överdrev mycket, för tiden innan hade heller inte precis kännetecknats av något ljus, innebar Giereks makttillträde, hans syn på arbetarprotesterna, en signal om att en viktig förändring skett. Det var verkligen inledningen av en cykel som skulle utmynna i protesterna sommaren 1980. Som jag ser det var det en väg som skulle leda direkt till skeppsvarven i Gdansk 1980, en väg som påbörjats när förste-sekreteraren i PZPR [det polska kommunistpartiet, Red.], Edward Gierek, och premiärminister Piotr Jaroszewicz, i januari 1971, strax efter oroligheterna i december, for till Warskivarvet i Szczecin. För nu hade ett prejudikat etablerats och det skulle finnas kvar i arbetarnas medvetande: det gick att tvinga makten till dialog genom en välorganiserad strejk.

Przemyslaw Wielgosz: Där har vi något paradoxalt: å ena sidan växer arbetarklassens förmåga att utöva påtryckningar på makten genom att hänvisa till vad makten påstår sig representera. Samtidigt minskar tanken på att det skulle gå att förändra den officiella ideologin och skapa ett alternativ till stalinism och post-stalinism och att då grunda sig på marxismen och använda sig av dess verktyg.

Karol Modzelewski: Jag anser att de revisionistiska förhoppningarna fick sig en knäck efter 1968, särskilt efter Tjeckoslovakien. Illusionerna gick upp i rök sedan de fem staterna i Warszawapakten ingripit. Enligt min åsikt hade inte de revisionistiska professorerna något politiskt projekt. De ansåg inte ens att det var deras uppgift att ha det. Om de engagerade sig i politiken var det främst för att försvara den akademiska självständigheten. Det gäller också dem som låg bakom vissa intellektuella och ideologiska tankegångar som granskade kommunismens slagord och löften och anklagade den för förfalskning. Den som då var mest radikal av professorerna var Leszek Kolakowski.⁸ De andra var försiktigare. Men även Kolakowski ansåg att man måste försvara kärnan, att vi inte befann oss i ett läge där det inte längre fanns något att förlora, att om man ifrågasatte Oktober [1956, ö.a.] – vilket han framhöll ganska öppet vid det berömda mötet på historiska fakulteten vid Warszawas universitet 1966 och som gjorde att han blev utesluten ur partiet – var inte regressionen total, att vi måste försvara kärnan i den nationella kulturen samt att det faktiska historiska agerandet hade vi anförtrott våra akademiker. Vi fick inte låta makthavarna spolia detta. Och det var allt. Ingen offensiv plan. Tvärtom var de redo att lugna ner oss, om det gällde.

Przemyslaw Wielgosz: Innebar 1968 även en brytning i det intellektuella livet? Var det då som intelligentian distanserade sig från en samhällssyn med rötterna i en marxistisk tradition i vid bemärkelse, från en vänsterns grundåskådning?

Karol Modzelewski: Det inträffade främst efter augusti 1968, men också efter mars [samma år, ö.a.] Som jag nämnt var inte majoriteten av revisionisterna lika radikala som Kuron och jag. De ansåg inte att systemet behövde störtas. De ville demokratisera det genom påtryckningar och en sorts dialog med ledningen. När man så insåg att ingen sådan dialog var möjlig ledde det till, eller bidrog till, att man övergav den grundmoral som legat till grund för den revisionistiska tolkningen av marxismen.

För övrigt hade ett stort antal av dem lämnat landet och i exilen hamnade de i ett helt annat sammanhang. Frågan är förstås om de revisionister som utvisades från Polen hade kunnat

⁸ *Leszek Kolakowski*, (1927–2009), filosof och medlem av PZPR fram till sin uteslutning 1966. Lämnade Polen 1968. Dels för att han inte längre ansåg sig ha någon framtid där, dels för att hans hustru, av judisk börd, utsattes för anti-semitiska attacker. Efter en kort tid med Ernest Mandel i Bryssel, samt i Paris, blev han professor i Oxford. På 1970-talet publicerade han *Main Currents of Marxism*, en definitiv brytning med alla former av marxism.

hitta ett gemensamt språk med vänstern i väst? Jag har svårt att komma med något svar där.

För mig var marshändelserna det som orsakade min längsta fängelsevistelse, till och med längre än under Solidarność-tiden. Sett ur det perspektivet var det förstås en viktig tilldragelse. Men om jag ska tala om något som hade med mig att göra skulle jag nog hellre nämna händelserna 1980-1981. Först och främst på grund av att jag deltog mycket aktivt då. Sedan på grund av att jag gjorde det med hundraprocentig övertygelse och samtidigt med fruktansvärd oro för att det skulle sluta illa. När jag skrev Öppna brevet var jag inte lika rädd. Jo, jag var rädd för att de skulle arrestera oss innan vi hunnit skriva färdigt. Efteråt var jag rädd för att de ungdomar som stod oss närmast skulle gå över till att vara offentliga och godtagbara oppositionella i stället för att ägna sig åt revolutionärt arbete. Jag vände mig till och med till dem med ett brev från fängelset i Barczewo, där jag skrev att vi inte ville ha några salongsradikaler och i stället för att bara ta vissa risker utåt borde de lugnt och stilla vända sig till arbetarna med ”det gudomliga evangeliet”, det vill säga med vårt manifest, och bygga strukturer till ett underjordiskt parti, det revolutionära partiet. Jag var mycket stolt över detta brev, men de drev öppet med det. Jag lyckades smuggla över det till min mor under ett av hennes besök. Vi satt i ett avskilt rum övervakade av säkerhetschefen för Barczewo-fängelset. Min mor förstod omedelbart vad det var frågan om, men han märkte ingenting. Och när mina unga vänner började skratta helt öppet åt innehållet i brevet inför alla sorters avlyssningsapparatur fick den här chefen sig med all säkerhet en rejäl utskällning ... Och nästa gång min mor kom på besök började han ytterst generad med att vända in och ut på ärmarna på min mors kappa. Min mor tittade på honom med sina blå ögon och förklarade att hon var en hederlig kvinna. Det var på vippen att jag skulle ha börjat skratta. Men det här blev enda resultatet av mina revolutionära drömmier.

Senare, 1981, var jag medveten om att en revolutionär process stod för dörren och jag var mycket orolig för att den skulle gå mot en tragisk kulmen. Men jag visste att det var i denna rörelse jag hade min plats och att min uppgift var att försöka leda den på ett sådant sätt att den kunde uppnå sina mål, utan att för den skull hamna i någon direkt konfrontation.

Przemyslaw Wielgosz: Skulle man kunna säga att det var först med Solidarność, som du skyttade denna kraft som skulle kunna förverkliga den självförvaltnings-socialism, som ni talade om i Öppna brevet?

Karol Modzelewski: Då brydde jag mig inte mycket om socialismen. Jag tänkte på vad som var möjligt att uträtta. Jag visste att det var en revolutionär rörelse. Och på det moraliska planet var arbetar miljöerna min referens. Jag ansåg att det var just de, arbetarna, som kunde klara av att ställa systemet mot väggen, att de hade goda skäl och motiv att göra det, och att oavsett de internationella styrkeförhållandena, skulle detta utsätta dem för fara, utsätta landet och oss alla för fara. I den meningen är jag inte någon typisk intellektuell. Dessutom ansåg jag att man för att undvika en direkt konfrontation inte fick manipulera och försvaga denna massrörelse och riskera att den skulle kvävas av de polska kommunisterna. Tvärtom ville jag så länge som möjligt vidmakthålla denna osäkra jämvikt, en rädlans jämvikt, så att de förändringar vår rörelse åstadkommit skulle bli oåterkalleliga. Det var en illusion. Men på grund av den ställning jag då hade tror jag att jag var tvungen att hysa denna illusion. När man kör ett tåg, eller vilket annat fordon som helst, och sannolikheten för att det ska sluta i katastrof är 99 procent får man inte agera som om det inte finns någon enda möjlighet att undvika katastrofen.

Przemyslaw Wielgosz: Anser du att det går att tala om en kontinuitet mellan studenterna 1968 och arbetarna 1981. Eller handlar det om en klyfta?

Karol Modzelewski: Det var inte bara arbetarna som deltog i rörelsen 1980–1981. Rörelsen var bredare. Solidarność var i första hand en arbetarnas rörelse, men inte enbart. Ett av de viktigaste inslagen var samarbetet mellan intelligentian och arbetarna. Nu talar jag om

intelligentia i vid mening, där också den tekniska intelligentian ingår. För intelligentian ur en viss generation var det en stark upplevelse att ha varit med om mars 1968. Senare, med Solidarność och undantagstillståndet, skulle de intellektuella få en helt annan roll. När händelserna blir historiskt avgörande återfinner man, som du vet, deltagarna, aktivisterna, ledarna i alla hörn av den politiska scenen.

Men låt oss återgå till 1980–1981. Inom den intelligentia som deltog i rörelsen då kunde man känna igen tecken på en gemensam erfarenhet med generationen från mars 1968. Men då talar jag inte om någon ideologisk kontinuitet. Inte ens hos mig själv kan jag hitta någon sådan, för jag tror att jag 1980–1981 inte längre tänkte i ideologiska termer. Även om jag hade mina egna värderingar och det var ett system av värderingar där arbetarna fortfarande var referenspunkten. Jag såg det aldrig som att man skulle använda arbetarna och deras uppror som destruktiv kraft för att sedan sköta det som kom ur detta på något vis som stred mot vad denna kraft ville uppnå. Vad mig själv beträffar ville jag vara solidarisk med arbetarna och det var därför det gjorde ont i mig när de flesta av mina kolleger 1989 slöt upp bakom nyliberalismen. Men det är en annan historia.

Lästips

Jacek Kuron & Karol Modzelewski: [Brev till polska kommunistpartiet](#)

David Ost: [Karol Modzelewski 1937–2019](#),

Jan Malewski: [Karol Modzelewski – ett liv i broderskapets tjänst](#)

Om utvecklingen i Polen:

Peter Gunde: [Polen 1980-1981 – det handlar om socialismen](#) (1980)

Oliver MacDonald: [Den polska strömvirveln: Solidaritet och socialismen](#) (1983)

[Tidskriften Fjärde Internationalen om Polen](#). (1971-1991)